

Юлія СМОЛЯНКО,

orcid.org/0000-0001-7058-8207

кандидат педагогічних наук,

*старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) yulia.sml@ukr.net*

Тетяна КОРШУН,

orcid.org/0000-0001-6881-7541

студентка магістратури

*факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) tanya_kor136@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КАЗОК

У статті розкрито сутність понять «мораль», «моральне виховання» та «моральна поведінка дітей старшого дошкільного віку». Висвітлено проблему моральності, а також погляди науковців на проблему формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Вважаємо, що одним з ефективних засобів впливу на емоційну та моральну сфери дитини є казка, яка належить світу дитинства. Розкрито роль казки в роботі з дітьми дошкільного віку, що сприяє пізнавальному розвитку дітей, виховує моральні почуття та впливає на особистість дитини. Досліджено особливості сприйняття та розуміння дітьми казки та її значення у формуванні здатності до творчого самовираження дошкільників. З'ясовано ефективність використання авторських та казок у контексті виховання дітей старшого дошкільного віку.

Актуальністю зазначеної проблеми зумовлено вибір теми кваліфікаційної (магістерської) роботи «Формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок». Вбачаємо, що кожен вибраний та створений казковий твір пробудить у дітей дошкільного віку певний спектр емоцій (радість, переживання, сум, жалість, обурення тощо) та проявить здатність не тільки передати ці відчуття, а насамперед, викличе ці почуття.

Подані вище теоретичні положення стали вихідними позиціями констатувального та формуального етапів експериментального дослідження процесу формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок.

З метою з'ясування реального стану морально-етичного виховання в дітей старшого дошкільного віку, отримання базових даних для створення методика формуального етапу експерименту проведено констатувальний експеримент. Враховано закономірність, яка полягає в тому, що формування моральних якостей дошкільників здійснюється у процесі організованого цілеспрямованого освітнього процесу під впливом інтеграції та взаємопроникнення найближчого соціального оточення: вихователів, батьків та однолітків.

З огляду на означене методика констатувального етапу дослідження включала два напрями: робота з фахівцями дошкільної освіти та робота з дітьми старшого дошкільного віку.

Ключові слова: моральне виховання, моральна свідомість, моральна поведінка, казка, формування морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку, майбутній вихователь закладу дошкільної освіти.

Yuliia SMOLIANKO,

orcid.org/0000-0001-7058-8207

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Senior Lecturer at the Preschool and Primary Education Department
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Chernihiv, Ukraine) yulia.sml@ukr.net*

Tetiana KORSHUN,

orcid.org/0000-0001-6881-7541

*Master's Student at the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Chernihiv, Ukraine) tanya_kor136@ukr.net*

FORMATION OF MORAL QUALITIES OF THE OLDER PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF FAIRY TALES

The article reveals the essence of the concepts "morality", "moral education" and "moral behavior of the older preschool children". The problem of morality is described, as well as the views of scientists on the problem of moral qualities formation of the older preschool children.

We believe that one of the effective means of influencing the child's emotional and moral spheres is a fairy tale that belongs to the world of the childhood. The role of a fairy tale in work with preschool children is revealed, which promotes the cognitive development of children, cultivates moral feelings and affects the child's personality. The peculiarities of children's perception and understanding of fairy tales and its significance in the formation of the ability of preschoolers to express themselves creatively have been studied. The effectiveness of the use of author's and fairy tales in the context of raising older preschool children has been clarified.

The urgency of this problem is due to the choice of the topic of qualification (master's) work "Formation of moral qualities of the older preschool children by means of fairy tales". We see that each selected and created fairy tale will awaken in preschool children a certain range of emotions (joy, experience, sadness, pity, indignation, etc.) and show the ability not only to convey these feelings, but above all, to evoke these feelings.

The above theoretical provisions became the starting point of the ascertaining and formative stages of the experimental study of the process of moral qualities formation of the older preschool children by means of fairy tales. In order to clarify the real state of moral and ethical education of the older preschool children, to obtain basic data for the creation of formative experiment methods, a statement experiment was conducted. It is taken into account that the moral qualities formation of preschoolers is carried out in the process of organized purposeful educational process under the influence of integration and interpenetration of the immediate social environment: educators, parents and peers.

Key words: *moral education, moral consciousness, moral behavior, fairy tale, formation of moral and ethical education of children of senior preschool age, preschool teacher of a preschool educational institution.*

Постановка проблеми. Аналіз педагогічних, філософських та психологічних праць щодо моральності та формування моральної особистості дає підстави констатувати актуальність означеної проблеми, підґрунтям якої стали численні наукові дослідження.

Аналіз досліджень. Доцільність звернення до вибраної проблеми підтверджується низкою нормативних документів (законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», програмами розвитку навчання та виховання дітей дошкільного віку «Впевнений старт», «Дитина», «Українське дошкільля», парціальною програмою «Скарбниці моралі», Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні, Концепцією «Нова українська школа» тощо), в яких наголошується на пріоритетному праві родини та відповідальності батьків за виховання й розвиток дитини, важливості в опануванні дітьми дошкільного віку норм і правил моральної поведінки, а також формуванні високоморальної духовної особистості.

Питання морального виховання, специфіки й закономірності морального розвитку та гуманних взаємин дошкільника розглядали педагоги минулого (Д. Ельконін, А. Макаренко, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж. Руссо, Г. Сковорода, К. Ушинський та ін.) та сучасності (Т. Алексеєнко, Л. Артемова, А. Богуш, Є. О. Барабаш, І. Бех, О. Вишневецький, А. Гончаренко, О. Кононко, І. Княжева, Т. Маркова, Т. Поніманська, Г. Пономарьова, М. Стельмахович та ін.); роль казки у процесі морально-етичного виховання вивчали В. Сухомлинський, О. Кисельова та ін.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казок.

Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що, попри наявну значну кількість наукових праць та належне розроблення ученими різних аспектів морального виховання, нині залишаються мало розробленими та вивченими такі питання, що стосуються процесу формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок.

У зв'язку з вищевикладеними аргументами вважаємо за доцільне в освітньому процесі закладу вищої освіти для студентів спеціальності 01 Освіта 012 «Дошкільна освіта» та закладах дошкільної освіти м. Чернігова значну увагу зосередити саме на вищезазначеній проблемі.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено, що одним із завдань розвитку та становлення особистості є формування в дитини дошкільного віку морально-етичних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду (Закон України, 2021).

Визначимося, насамперед, із дефініцією ключових понять «мораль», «моральність», «моральне виховання» та «моральні цінності». Звернімося до термінологічних джерел, які розглядають ці поняття. С. Гончаренко розглядає мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) як «одну з форм суспільної свідомості; систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, складовими частинами якої є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини), моральні відносини та моральна свідомість» (Гончаренко, 2011: 294).

Моральне виховання, на думку вченого, – це один із найважливіших видів виховання, що полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні навичок і звичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології (Гончаренко, 2011: 294).

Моральність – це етичне поняття, що в широкому розумінні є синонімом до поняття «мораль», тобто це поняття розглядають як внутрішню установку людини діяти відповідно до своєї совісті й свободи волі.

Варто зазначити, що до моральних цінностей зараховуємо різні форми моральної свідомості, а саме: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя, справедливість, гуманістичних людських відносин, добро і зло тощо та моральні почуття – відповідальності, обов'язку, совісті, честі та гідності (Гончаренко, 2011: 294).

Одним з елементів моралі є моральна свідомість, що проявляється в певній поведінці та вчинках людини та надає оцінку різним явищам соціальної дійсності (поведінка, спосіб життя, вчинки, мотиви тощо). Ця оцінка може виражатися, наприклад, у симпатії й неприязні, любові і ненависті, схваленні або засудженні, похвалі або осуду тощо.

Тобто знання моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості, що здійснюється через моральні почуття, поєднує в собі моральна свідомість. Керуючи діяльністю дітей, вихователь постійно формує в дошкільників такі важливі для людини риси, як повага до оточуючих, доброзичливість, любов до Батьківщини, дбайливе ставлення до результатів праці людей, здатність до емпатії тощо. Проте моральне виховання дітей дошкільного віку не обмежується лише формуванням у них моральної свідомості, але й обов'язково має бути спрямоване на вироблення й закріплення навичок та звичок моральної поведінки.

Вважаємо доцільним звернутися до парціальної програми «Скарбниця моралі», що упорядкована відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти (2021 р.). Програма поглиблено висвітлює змістові компоненти, що розкривають питання морального виховання дітей, які представлені в усіх освітніх лініях інваріантної складової частини: формування етичних уявлень, розвиток моральної свідомості і саморегуляції, гуманних почуттів і емоцій, навичок моральних взаємин із довколишніми і моральної поведінки, моральних якостей тощо (Лохвицька, 2014: 1).

Необхідно зазначити, що на моральну поведінку дітей старшого дошкільного віку більшою мірою впливають моральні знання та переживання. Проте діти не зовсім точно висловлюють своє ставлення до етичних понять, часто демонструють неадекватність щодо розуміння моральної норми та її емоційної оцінки. Погоджуємося з думкою авторів розробленої програми з мораль-

ного виховання, що така специфіка розвитку моральної свідомості пов'язана з формуванням моральних інстанцій, індивідуальних мотиваційних систем та особливостями становлення самосвідомості. Від сприймання змісту окремих вчинків (добре – погано) відбувається перехід до розуміння узагальнених понять про «правильну» (моральну) поведінку (Лохвицька, 2014: 62).

Оскільки формування основних моральних якостей людини починається в дошкільному дитинстві, саме з народження необхідно виховувати дитину в атмосфері високих принципів моральних якостей. Перші уроки морального виховання та розвитку дитина засвоює в сімейному колі, наслідуючи приклад батьків, опановуючи норми порядності, доброти, чуйності, працьовитості тощо. У процесі морального розвитку, протягом дошкільного віку під впливом дорослих формується спрямованість особистості – система мотивів поведінки.

На дитину можуть впливати як позитивні, так і негативні фактори навколишнього середовища. У зв'язку з цим батькам та вихователям закладів дошкільної освіти необхідно ретельно добирати комплекс засобів, методів та форм роботи щодо морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Вважаємо, одним з ефективних засобів впливу на емоційну та моральну сфери дитини є казка, що належить світу дитинства. Це засіб виховання дитини та перше віконце у складний світ моральних відносин людини з людиною, природою, матеріальними та культурними цінностями. Казка виховує, розвиває та навіть лікує. Правильно підібраний комплекс казок навчить дитину правильної поведінки, сформує важливі якості для успішного життя та подолає дитячі страхи. Вона сприяє пізнавальному розвитку дітей, виховує моральні почуття, впливає на особистість дитини, спрямовуючи розвиток бажань та вчинків дошкільника (Шик, 2012).

На впливі казок і міфів на світогляд людини наголошували такі видатні психологи та філософи, як Е. Берн, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг. Дослідники вважають, що казки допомагають розвинути в дитині чуйність, доброту, роблять контрольованим і цілеспрямованим її емоційно-вольовий розвиток.

Сучасні науковці Т. Зінкевич-Євстигнєєва, С. Черняєва, Т. Ткач зібрали й опрацювали значний казково-метафоричний матеріал (народні, художні, авторські, дидактичні та психокорекційні казки), який використовують вчителі, вихователі, психологи в освітньому процесі. Перетворивши казку на спеціальний метод педагогіки, вони виокремили його в самостійний напрям – казкотерапію.

Отже, актуальністю зазначеної проблеми зумовлено вибір теми кваліфікаційної (магістерської) роботи «Формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок». Вбачаємо, що кожен вибраний та створений казковий твір пробудить у дітей дошкільного віку певний спектр емоцій (радість, переживання, сум, жалість, обурення тощо) та проявить здатність не тільки передати ці відчуття, а насамперед, викличе ці почуття.

Подані вище теоретичні положення стали вихідними позиціями констатувального та формуального етапів експериментального дослідження процесу формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок. Констатувальний експеримент кваліфікаційної роботи проходив на базі закладів дошкільної освіти м. Чернігова у групах дітей старшого дошкільного віку.

З метою з'ясування реального стану морально-етичного виховання в дітей старшого дошкільного віку, отримання базових даних для створення методики формуального експерименту проводився констатувальний експеримент. Було враховано закономірність, що формування моральних якостей дошкільників здійснюється у процесі організованого цілеспрямованого освітнього процесу під впливом інтеграції та взаємопроникнення найближчого соціального оточення: вихователів, батьків та однолітків.

З огляду на означене, методика констатувального етапу дослідження включала два напрями, а саме: робота з фахівцями дошкільної освіти та безпосередня робота з дітьми старшого дошкільного віку.

На констатувальному етапі в дослідженні взяли участь 80 дітей старшого дошкільного віку та 22 педагога закладів дошкільної освіти.

Констатувальний етап був спрямований на вирішення наведених нижче завдань.

1. Робота з фахівцями закладів дошкільної освіти:

- визначення рівня уявлень вихователів закладів дошкільної освіти про сутність понять «мораль та моральність», «морально-етичне виховання», «моральні почуття», «моральні якості та норми», проблеми виховання моральної поведінки дітей старшого дошкільного віку, уточнення щодо основ формування моральної поведінки, що відбувається в процесі різних видів спільної суспільно-мотивованої діяльності дітей;

- розуміння необхідності виховання в дошкільників означеної моральної категорії;

- виховання в дітей старшого дошкільного віку здатності критично мислити, виявляти гідність,

повагу та гуманне ставлення до оточення, самостійно робити вибір і відповідати за свої дії та їх наслідки, здобуття дітьми вміння узгоджувати індивідуальні інтереси та інтереси суспільства.

З метою реалізації визначених нами завдань дослідження в роботі з фахівцями закладів дошкільної освіти були проведені анкетування, бесіди, спостереження, а також вивчено та проаналізовано плани роботи вихователів.

2. Робота з дітьми старшого дошкільного віку:

- з'ясування обсягу та глибини наявних у старших дошкільників уявлень про морально-етичне виховання (сформованості у них моральних уявлень), знання моральних норм та правил поведінки, аналіз морального змісту ситуацій вибору, оцінка способів вирішення ситуації вибору адекватно моральним нормам (когнітивний критерій);

- відповідність наявних у дітей уявлень про поважне ставлення до ровесників, людей, мотивів, інтересу та позитивних емоцій щодо цього процесу проявам їхніх вчинків і поведінки (поведінковий критерій);

- уміння дітей налагоджувати зі своїми ровесниками дружні взаємини в різних видах діяльності; співчутливе, прихильне, емоційно-позитивне ставлення до дорослих та однолітків; піклування про них і відчуття радості й задоволення від взаємодії (спілкуванні) з ними; налагодження з ними дружних взаємин у різних видах діяльності не лише в закладі дошкільної освіти, а й поза його межами; формування навичок міжособистісної взаємодії, набуття життєвого та соціального досвіду (особистісний критерій);

- прийняття рішення про моральний вчинок у ситуації вибору, моральна цінність наслідків вчинків у ситуаціях вибору (дійовий критерій);

- критичність оцінки дитиною старшого дошкільного віку власних дій у ситуаціях вибору, об'єктивність самооцінки дитини та адекватність моральним нормам (оцінний критерій).

На констатувальному етапі дослідження було використано такі методи: спостереження та аналіз; розв'язування дітьми старшого дошкільного віку морально-етичних ситуацій та задач; створення в повсякденні дошкільників ситуацій морального вибору; бесіди з вихованцями тощо. Основним засобом щодо формування моральних якостей у старших дошкільників вважаємо казки (авторські, народні, художні та ін.). У результаті дослідження визначено, що в дітей старшого дошкільного віку розвиток мотиваційного, когнітивного, поведінкового, особистісного, дійового та оцінного компонентів морального виховання знаходиться на низькому рівні.

Погоджуємося, що, зокрема, маючи певний обсяг знань про моральні норми та правила, дошкільники фактично не пов'язують їх зміст із реальною поведінкою. Внаслідок цього в них виникають труднощі у процесі аналізу проблемних моральних ситуацій та визначенні альтернатив. Водночас самооцінка дітей часто не відображує реальну моральну цінність їх поведінки, має необ'єктивний, некритичний характер. Типовими є проблемні моральні ситуації, що характеризуються зіткненням інтересів дитини та оточуючих її людей (однолітків та дорослих). Вони виникають у процесі міжособових взаємин у процесі різних видів дитячої діяльності. Характер дитячої поведінки в ситуаціях морального вибору зумовлюється контролем вихователя та присутністю інших дітей (Кошелівська, 2002).

Висновки. Встановлено, що більшості дітей старшого дошкільного віку властиві низький та середній рівні розвитку морального виховання, які характеризуються недостатньою обізнаністю щодо моральних норм і правил поведінки, відсутністю або частковою сформованістю вміння аналізувати проблемні моральні ситуації, переважанням вчинків, здійснених з егоїстичних мотивів, та необ'єктивною самооцінкою.

Саме казки з етично-моральною основою сприяють виробленню в дітей дошкільного віку розуміння людських характерів, суспільних відносин, закріплюють у свідомості визначення про те, що таке «добре» і «погано», тощо.

Розвиток внутрішніх компонентів морально-етичного виховання дітей відбувається в умовах комплексного педагогічного впливу, спрямованого на загальне збагачення морального досвіду вихованців і на збагачення безпосередньо досвіду поведінки в моральних ситуаціях альтернативного змісту.

На основі кількісного та якісного аналізу показників експериментального дослідження доведено, що запропоновані зміст та засоби формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку засобами казок є доцільними та доволі ефективними. Впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти розробленої системи засобів та прийомів педагогічного впливу забезпечує умови, що інтенсифікують становлення морального розвитку вихованців.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні результатів формувального етапу експерименту щодо ефективності формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобами авторських казок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віконце у світ казок / упоряд. Ю. М. Смолянко. Чернігів : ФОП Баликіна О. В., 2017. 28 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., допов. і випр. Рівне : Волин. обереги, 2011. 552 с.
3. Дубинська О. Казкотерапія як засіб розвитку творчих здібностей дошкільників. *Психолог довкілля*. 2014. № 10. С. 12–13.
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.04.2021)
5. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2002. 20 с.
6. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.
7. Шик Л. А. Казкотерапія в роботі з дошкільниками. Київ : Основа, 2012. 240 с.

REFERENCES

1. Vikontse u svit kazok [A window into the world of fairy tales] / uporiad. Yu. M. Smolianko. Chernihiv : FOP Balykina O. V., 2017. 28 p. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichni entsyklopedychnyi slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary]. 2-he vyd., dopov. i vypr. Rivne : Volyn. oberehy, 2011. 552 p. [in Ukrainian].
3. Dubynska O. Kazkoterapiia yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnostei doshkilnykiv [Fairytale therapy as a means of developing the creative abilities of preschoolers]. *Psykholog dovkillia*. 2014. № 10, pp. 12-13 [in].
4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 21.04.2021) [in Ukrainian].
5. Koshelivska O. I. Stymulivannia moralnoho vyboru doshkilnykiv u protsesi pedahohichnoho vplyvu [The stimulation of infants' moral choice in the process of pedagogical influence. The dissertation for candidate's degree (PhD) in pedagogic, speciality 13.00.08. – Preparatory schooling pedagogic. – M. P. Dragomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2002. 20 p.]: avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : 13.00.08 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2002. 20 p.
6. Lohvytska L. V. Prohrama z moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku «Skarbnytsia morali» [Program for moral education of preschool children "Treasury of morality"]. Ternopil : Mandrivets, 2014. 128 p. [in Ukraine].
7. Shyk L. A. Kazkoterapiia v roboti z doshkilnykamy [Fairytale therapy in work with preschoolers]. Kyiv : Osnova, 2012. 240 p. [in Ukrainian].